

KOPROGENAK

Orri Orixkak (X'ek)

Itz-aurre (X'ek)

Itz-aurrearen Ataria

Inglaterra'rako bidean gebiltzan 3.000 toneladako 'Cantabria' itxas-ontzi zaarrean. Itxasoko gaitzak artuta nebillen ta Derrota zeritzan gelatxoan neukan nere etzan-ogea. An nengoen etzanda jeikitzeke iñungo gogorik gabe. Txomin, berriz, barruko txo, nere kamarotera bueltaka ebillen, ni, kapitanaren seme koxkorra, ogetik jeinki-arazteko aitzaki billa:

– Jeiki adi, mutik, atuna atrapa dogu-ta.

Egia zan. Zimarroi ega-motz zatar aundi bat, kordelaren muturreko amuari trabatuta, lur-gaiñean odol-patsatan saltoka... Begiratu triste bat eman neuzon eta berriro lotara. Zutik egon ezin. Giro artako itxas-aize meeari ere eziñezko zitzaion ni esnatzea.

Ogeitamar minutu pasa orduko emen da berriro Barrika'n jaiotako Txomin, emezortzi urteko sukaldeko laguntzaille gaztea:

- Baña, zer dok, Anes?
- Etzanda joateko gogoa. Burua jaso ezin.
- Jaik zer-edo-zer.
- Ezin dot.
- Zer nai dok sukaldetik ekartzea?
- Jan ezin.
- Irakurri TBO onek.
- Geiago mariatenok...

Orduan mutil gazte jator a neretzako kontu-kontari asi zan:

– Bein, Bristol'en, lanak amaituta gero, berba-jario gendozan lagunarte gozo batean, barruan, aize-tximiñitik etorren preskuria artuten. Ustekabean, an goiko zuloan, ipurdi borobil bat agertu zan 'Mantequilla de Soria' esanez eta geure gaiñera kaka egiten. Kontramaixuak, an bertan eukon eskopetia artun, eta, 'Barbantzos de Busturia' erantzunaz, gatzezko tiroa sartun euzon iperdi-ko zulotik.

- Egia ba'zan, sartun dedilla kalabazan.
- Egia dok, txo.

– Ni enok txo; eu az txo.

Beste barik, al de egin eban Txomin'ek sukaldeko lanetara.

Bigaramonez, nik begiak iriki orduko, an neukan Txomin aldamenean:

– Jeiki, Anes, balea ikusten dok-eta.

– Ni atzo baño okerrago nago, Txomin.

– Jeiki, jeiki, balea ez dok edonoz ikusten-da.

Jeiki nintzan Txomin'eri gustoa emotearren eta danbalanka an joan nintzan balea ikustera. Baleak edo, zirkin egiten zuan, an oso urrutian, zeruak itxasoakin tope egiten dauen toki artan:

– A balea dok. Aundixa.

– Bai, e?

– Ez dok ikusten, ala?

– Bai, bai 'tu moro monein six o klok, etorten ba'nok, ikusiko nok', esanda ogeratu nintzan berriro.

Naaste-borrasteko izketa ori beronek erakutsi euztan Calais'eko portuaren geltokian. Gizon eldu bat egoen zai praka-motxetan, bernetako ille beltzak erakusten. Orrek ez gaitu gaur arritzen, baña 1.924'garren urtean bai apur bat. Txomin, bere erritik kanpora, ausarta zan, gerturatu eta esan euzton:

– Bus etez zikliste?

Besteak, marmarka, inglesez erantzun zion. Txomin'ek, berak ere inglesa dominatzen ebala erakusteko, auxe erantzun euzton:

– Tu moro monein six o klok (Biar goizeko seiretan), etorten ba'nok ikusiko nok.

Gure ingles praka-motza oraindik be ao-zabalik egongo da.

Ogean etzanda nengoan berriro. Zortzi arruako arri borobillak baña karga aundiago eukan neure buruak. Eguerdi-eguerdian amen da Txomin aragi-xerra erreka eta patata frejituak eskuetan dabezala:

– Jaik au, mariuaren kontrakoa dok-eta.

Zintzurretik, zamatik barrura, ezer pasa ezin. Txomin nere aurrean egoen kezkatu. Amalau urte nebazan eta berak emezortzi. Barruko gazteenak geu giñan eta ondo artzen genduan alkar. Bere nereganako kezka benetakoa zan:

– Eik indar.

– Ezin dot.

Ezer jateko gauza ez eta irakurtzeko ere ez. Bein-gañean zutik ibiltzeko eziña... Sukaldeko lanak amaitzean amen dator Txomin:

– Zer moduz?

– Txarto.

– Ori ez dok ezer. Ori pasaten dok eta pasako dok.

– Bai, bai; ala bearko.

– Eik parre apur bat eta entzun Bermio'n pasa zana: Udaletxeko atze-alde-tik, kartak botateko buzoi barrixa egin eben. Erriko idazkaria erdalduna zan eta onela esan euzton Kanuto Atabal'eri: –Da un bando para que en adelante las

cartas las echen en el buzón que está detrás de la Alcaldia. Kanuto'k erdera gutxi ekien eta bandoa euskeraz emotia pentsa eban. Asi zan erriko kantoi guztietan:– Parranpanpanpan... Emendik aurrera kartak botako dozuez alkatien atzeko xulo-xulotik...

Barrerik egiten ez nebala ikusirik, ariari eldu eta arrapalada bizian ekin zion, etenik gabe, iturri-polpoi baten antzera, baña begi arrek ematen zuan ura ez zan batere garbia, orixka baizik, kaka koloreko eta usaiko... Or ziar dabilizan iskirimiri eta txiste guztiak bota eustazan aurpegira. Eta nik, zirkiñik bez.

Nerekin ezin ebala ikusirik, alde egin eban eta an dator berriro eskuan kaka-koloreko liburuxka eskuan astintzen ebala:

– Tok eta parre egik; Barrika'ko abadeak emonikoa dok; ez pentsa...

Ez neukan irakurtzen asteko astirik eta gorde neban TBO'en artean. Ori ikusita, aurrez-aurre bere aurpegia nerearen parean, eta, asarre itxurak egiten, asi zan kantari:

Kaka zuretzako
Kaka neretzako
A ze gauza ederra dan
Mundu guzientzako.

Naiz izan aberatsa
Naiz izan pobria
A ze gauza ederra dan
Kaka egitia.

Kaka zuretzako
Kaka neretzako
A ze gauza ederra dan
Mundu guzientzako...

Jarraitu eban aurrera, baña ark amaitzerako, ni loak artuta nengoen. Alaz be, nere irudimena ez zegoen lo: Mendipe baten nengoen; zeruak ireki ziran euri-jasa neure buru-gañera botateko. Euriakin batera erreko urak azi zira-nean, or nun datorren neregana sugearen antzeko kakazko mostro aundia, eta irentsi ninduen. Mostro aren sabelean, kaka artean jira-bueltaka, erori nintzan kakaz betetako beko zulorarte. Belarriak, begiak, sudurra eta agoa kaka-berakoz gañezka nebazan; arnasa artzeko burua kaka artetik jaso nuenean, an aurrean zutunik neukan eriotzak bere sega pasa eustan zamatik. Arin sartun neban nere burua kaka artera...

Ittomenak emonda, esnatu nintzanean, biotza neukan saltoka bere lekutik urten naiean. Estutasun aren larriakin mariuak alde egin eustan. Jeiki nintzan arin-aranga Txomin'en billa joateko, baña oraindik illunabar zegoen, egun-sentien zai. Sukaldea utsik, itxas-ontzia geldi eta kapitana timoian.

- Aita, zer gertatzen da?
- Eldu gariela Cardif'era.
- Eta, zertan gaizto geldirik?
- Maria-goraren zai.
- Zergaitik biar dogu maria-gora.
- Bestela ez dagoelako portuan sartzerik.

- Ez dago urik portuan, ala?
- Ura ugari dago atzekatik; baña, portu onek maillak ditu eta portuan zear igo egin bear da eta lenengo maillan sartzeko, maria-gora bear dogu portuko atea ireki eta barrura sartzeko. Gure ostean atea itxiko dira.
- Zertarako atea itxi?
- Biarren maillako atea irikitzeko eta bi mailla onek berdintzen diranean, orduan pasako gera bigarren maillara.
- Eta, maillak or amaitzen dira?
- Mailla geiago ere badagoz eta gu gorago joango gara.

Piñuak eraman genduzen ontzia gañezka eta amabost egunez ekin zuten aiek legorreratzten. Goizeko zortziretan asten ziran jaso-gailluak lanean, piñuak barrutik legorrera ateratzten: kubiartakoak lenengo eta bodegakoak ondoren.

Zarata aregaz esnatzean, burua eteratzen nuen nere gelatxoko leio borobilletik, ango batetik besterako mogimendua ikusteko. Begiko makarrak kendu eta gosari txikia egitera: poteko esne lodi gozoa kafe ugariakin. A irentsi eta kubiartara, lanean ebiltzenak ikustera. Amar terdietan eten bat ematen eutzoen lanari gozaltzeko: arrautza pareta, aragi-xerra eta platanoak ondoren. Ez nebazan sekulan ikusi be... Jan ezin. Gauza memelagorik...! Kafea artun eta berriro be, barruko piñuak mollako trenbidera.

Lau terdietan amaitzen zan lan-biarra. Aurpegia garbitu, bizarra kendu eta bazkaltzera. Ondoren atsedena; libre egozanak, errira; baña, ez guztiak. Batzuek beti gelditzen dira barrutik irten barik... A zer atsegiña izaten zitzaidan, illunabarrean, kubiartagañeko txikote eta soka-bildumetan jarrita, kontu-kontari denbora-pasa egotea, denbora luze... Zeru-sapaia urdin-beltz, izarrak kiñuka nir-nir, erriko argiak ur-azalean dantzari, aize goxo meea baborretik... A zer egun zoragarriak an igaro nituenak!

Nere lagun Txomin kale-baserriko umea zan eta euskera jator baten jabe eta erri-eskolan, orduko eskola erdaldunean, erdera ikasia. Odolakin ikasia. Ez maixuaren odolakin, bearko lukeen bezala, bera zan umetxo euskaldunaren odolakin baño. Tarteka bota oi zituen alako 'castaña oscuro' batzuek. Ori gertatu zan gau batean, ixeka eta barrez asi ziran erdaldun batzuek:

- Badakizue zer egin deutzuet gaur? (Esan eutzen euskeraz) Neukan galzerdi zikiñeñean zuentzako kafia pasau eta biar be berdin egingo deutzuet.
- Habla cristiano.
- Cristiano más que tú, erantzun eutzen.
- Goazen, Txomin, emendik asarratu baño lenen.

Gaba artan umorea eta barruko pakea galdu genduen eta joan gintzan lotara. Bigaramonean, TBO'en artean neban kaka kolorezko liburutxua topatu eban nere ogea eiten joan zanean. Onela zion liburutxuak: COPROGENAS. Páginas Turbias, por X. con un prólogo de X. Precio UNA peseta. Inprenta de P. Hernández: San Sebastián. 1910. Liburua eskuetan zuela agertu zan neregana:

- Begiraik zer gauza bitxiak dakarren liburu onek.
- Goazen farol aren azpira eta karel gañean jarriko gara.
- Entzun Irakurleari zer diotzan egilleak:

Koprogenak

Koprogenak, e? Itzak arritzen? Griegorik estudiatu ez dozun seiñalea. Iztegiari begiratzen ba'diozu Kaka griegoz Kopros deritza. Koprogenak, Kakatik-sortuak dira. Orri orixka onek kakatik sortuak direnik ukatu ezin.

Bai, nere irakurle maite, biotzeko axukre koxkorra, garbiena baldin ba'zera be, kontuz, ez orri auek mespreziatu, itxas garbiaren apar zuritik (Venus beza-la) sortu ez direlako.

Jaso tapakia, sartu bildurrik gabe sudurrak eta usañetik nolako amak mundura ekarri dabezan asmatzen ba'dezu be, ez ikaratu, segi aurrera eta txastatu, txastatu bildurrik gabe orri orixka auetan gordetzen dana, eta, literatura aldetik, bereala ezagutuko dozu orri onen egillea ez dala txarri-urde edo zimaurretigiko euli bat, kaka ez duelako kaka-utsagaitik erabiltzen.

– Zer iruditu zak, Anes?

– Mutil, nik kaka egitea zer dan badakit eta askotan larri ibiltzen naizela kaka egiteko ere bai; baña, ortik gorakoak...

– Entzun eik ondorengo au.

II

Kaka artearen alde

Izenburu onek esan nai dau, literatur lanetan atsegin utsa billa bear dala, beste ondoriorik gabe. Eta, ori ala ba'da, nun beteko dozu zure asmoa Orri Orixka auetan baño obeto?

Jantziari begiratzen ba'diozu, zer bertso eder borobil belarriaren gozo! Zer errestasun-jario apalki bakoitzean! Zer izkera jator ederra!

Utikan, alde, ori entzun da gero, muturra okertzen dabezen orrek, onela esanaz: Umeentzako jostalluak, populuarentzako susko-erroberak, mami-gabeko azal utsak! Modernismotik pasiak dozak: Burutasunetan illunak, jazkeran narrasak, izkuntzaren ederrari iperdia emoten dautzoenak.

Eurok lauko bertso bat ondo egiteko kapaz ba'lira, egindo leuzkie; baña, ortarako be ez dira. Pavo-realaren antzekoak dozak eta olletegiko esia gaindu ezin dutelako, goietan dabillen arranoari, txistua botatzen dautzoe. Arlote utsak. Alkarri intzentsua emoten konsolatzen dira, onela eanaz: Zein ederrak geran!

Baña, gogoan izan nik erabiltzen dodan gaia ez dala marmol zuri garbia, kaka bigun zikiña baizik, zeuek urrundik makilla bategaz be artuko ez zendukiena.

– Eta, au, Anes?

– Euk Artea mendiko arbola besterik zer dan ba'dakik, Txomin?

– Gure eskola-maixua Castilla-Mancha'koa zan eta egunero egunero irakurtzen euzkun D. Quijote de la Mancha.

– Izen ori neuk be entzunda daukot.

– Nundik?

– Zornotza'tik. Ispetore erdaldun bat etorri zan eskolara eta Errotako Pello'ri onela galdetu eutzon: –Quién escribió el Quijote? –Nik ez, jauna. Eta, maixuak ispetoreari: –Sinistu egiozu, Jauna, Pello'k ez dau gezurrik esaten. Alde egin dau asarre ispetoreak eta burni-bideko geltokira eldu danean, bertako jefeari esan deuzo gertatutakoa eta onek erantzun: –Jauna, maixuak ala esan ba'dau, ala izango da.

– Eta, euk zer diñok?

– Ez ebala Pello'k egingo.

– Ez neban usten ain tontoa ziñanik.

– Txotxo, ni kapitanaren semea nok eta eu sukaldeko txo.

Bidaldu neban Txomin pikutara eta txakurraren salara eta alde egin nion, lo-gale nengoen-da.

Bigaramonean zai-zai nengoen illunabarreko solas-aldia berritzeko. Amorrua emoten euztan txo baserritar arlote arek neuk baño geiago jakiteak. Barruan mariñel guztiakin nebazan ar-emonak eta guztiak onartzen ninduen, bear ba'da kapitanaren semea nintzelako edo, baña, nere benetako laguna Txomin zan.

– Txomin, zer dakartzu gaur?

– Atzoko leloa, irugarren Itzaurreko zatia. Interesgarria dok: Kaka eta morala.

– Ez dautzut sinisten. Morala zer dan badakik ala? Joanari bide motxetik, luzatu gabe.

III

Morala eta Kaka

Ondoren datozen bertsoetan konseillu zoragarriak daude gorderik, naiz-eta kakatan bilduta etorri, eta uskar-usaiñez gozoturik. Guztiak beteko ba'lira mundu zoragarri bat sortuko litzake gure errian pake eta zorionez betea. Artea eta Morala, biak alkartuko lirazke kakatan.

– Zer deritxok?

– Asiari lenbailen bertso oiekin.

– Itzaurreari besterik begiratu barik?

– Orain, zer dator?

– Kakaren filosofia.

– Euk ulertzen dok?

– Platon, Aristoteles, Quevedo eta abar datoz amen...

– Orduan, pasaik aurrera. Ostean?

– Kakaren historia literarioa.

– Eta, ori zer dok?

– Elertia egiten dabenen kakarekiko ar-emonak, bai Grezia'n eta bai Erroma'n be.

– Zer ar-emon?

– Kaka eta puzkerrak bizi osoan laguntzen digutela jaiotzetik illerarte munduko baztar guztietan.

– Ori esateko naikoa dok 'Kaka zuretzako / Kaka neretzako...' euskal abesti zaarra.

- Gaur eguneko kaka literarioa ez dik aitatu nai?
- Zergaitik ez?
- Oraindik eze eta fresko dagoenez, atsa dariolako; sikatu ondoren agurtuko dau. Eta orregaz amaitzen dozak sarrera guztiak.
- Bazan ordua! Eta, nor da liburuxka onen egillea?
- X baten azpian jesuita bat izkutatzen dala esaten dabe eta donostiarra zala, onela esaten bait du bertso batsuetan:

"Musa del Urumea
En tí me meo
Musa del Urumea
En tí me cago".

Bi X daude liburuan, baña izan liteke egillea bakarra izatea, onela dio-ta Itzaurrearen aizkeneko lerroetan:

"Y no digo más, porque corro peligro de descubrirme a mí mismo... ya que el autor de 'Páginas Turbias' y yo somos casi, casi la misma cosa. Y al buen entendedor..."

Eta, besterik gabe, asiko gara "Orri Orixka"kin.

1

Zartatzen du Torkuato'k bere andrea
apurtu duelako platera
orrelako juez zuzenak ordea
eraneun goizean
apurtu zitun lau dozena.

*

Arrazoi du Platon'ek esatean
guztiok ditugula
ipurdiko zuloan illeak.
Ikusi ezin, arranea.
Ori egiten dute besteak.

2

Don Serbando kexaz ebillen gaixoa
kaka zuelako berakoa.
Kexaz ebillen Don Arturo elkorra
kaka zuelako gogorra.

*

Bere suertearekin
egokitu ezin
ez Pello eta ez Joakin.

Goizetik ebillen Rufo jauna jolasean
 larrosa gorrien artean.
 Kaka-larriak emandio bat-batean.
 Kendu prakak eta ipurdia aidean
 larrosak utzi ditu kaketan
 atzeko begiaren koloretan.

*

Esaerak dionez gauzak ikusten dira
 ikusmira dagozen begien neurrira.

Don Felix Tronbon zan asto puxantak
 eta ontzia puska ziolako neskame xarmantak
 eman zion ipurdian alako ostiko galanta.
 Neskameak miñez eta tatarrez
 sudurrak bete zizikion puzkarrez.

*

Gutxien usten dunak
 artzen du erantzuna
 berak merezi duna.

Balbino gizarajoak
 esteak zitun elkorrak.
 Esteak mogitzeko asmotan
 mogimenturik izando ba'zan
 rizino-olioa artu zuan
 eltzekara betea.
 Orrenbestez
 mogitzen zitzaion estea.
 Komunera egunero-egunero
 zoazten kristau zorioneko
 izan eiozute erruki
 jan bear eta kaka ezin
 dabillinari.

...

Goizetik ebillen Rufo jauna jolasean
 larrosa gorrien artean.
 Kaka-larriak emandio bat-batean.
 Kendu prakak eta ipurdia aidean
 larrosak utzi ditu kaketan
 atzeko begiaren koloretan.

*

Esaerak dionez gauzak ikusten dira
 ikusmira dagozen begien neurrira.

Don Felix Tronbon zan asto puxantak
 eta ontzia puska ziolako neskame xarmantak
 eman zion ipurdian alako ostiko galanta.
 Neskameak miñez eta tatarrez
 sudurrak bete zizikion puzkarrez.

*

Gutxien usten dunak
 artzen du erantzuna
 berak merezi duna.

Balbino gizarajoak
 esteak zitun elkorrak.
 Esteak mogitzeko asmotan
 mogimenturik izando ba'zan
 rizino-olioa artu zuan
 eltzekara betea.
 Orrenbestez
 mogitzen zitzaion estea.
 Komunera egunero-egunero
 zoazten kristau zorioneko
 izan eiozute erruki
 jan bear eta kaka ezin
 dabilleniari.

...

Gizarteko zan Don Balbino
gizaseme dotorea
eguerdian goiz ondiño
agertu zan gizartera
purua ezpañetan tente-potente
goizeko purgarik gogoratzeke.

...

Emakume ederrez inguraturik
guztiak zorabiatzen zituan
bere ao-jario gozoakin...
Baña unerik ederrenean
este danak zarataka
gutxien uste zuenean
tatari-tatarika
asi zan puzkarka
bat eta bi eta iru eta lau...
Eten ezin turuta otsa.
Geratu zan Don Balbino
gorri-gorri larrosa
gorriena baño gorrigo.
Otsa ez zan ezer
otsaren ondoren
zetorren zetorrena.
Aizkenean plasta
irten eutzon kakak.
Ikusten ez zan baña
sudurretan usaña...

...

Ondorioa badu gertaerak;
purga eta konzientzia arazoetan
jartzen ba'zera arriskuan
kaka praketan.

6

Desiderio jaun zuurak
poltxa du naiko ximurra.
Ipurdia garbitzeko
kastu aundia dalako
ez du paperik ibilliko.
Ez zaió kakik paltako
galtza eta alkandoretan
txaboi eta lixubetan
joango zaizkio joango

aurreratutako guztiak
paperetan.

*

Ona erakutsi garbia
merkea beti da galestia.

7

Rekaredo degu gazte lerdena
ta oiña zapaldu diote kalean
oso asarre desapio egin dio
aizken odoletaraiñoiko desapio
bere oiñen zapaltzalleari.
Kale egin du Rekaredo'k pistolakin
bildurraren bildurrez
prakak zikindurik kakez.
Lagun-arteana bere burua zuriturik
onela dio: Kale egin dut bai
baña badakizute zergaitik?
Tiroak urten dit kulatatik.

*

Konzientzia ta oorea garbitzeko
alkar iltzen zabiltzatenok,
Zer irabasten dezute orregaz?
Konzientzia sumintzea kargaz
eta prakak zikintzea kakaz.

8

Jaun Benantxio iritxi zan presaka
komun zikin illun batera
oiña sartu zuen zulo zikin artan
andik anka ateratzean ordea
bernetatik dariola ugari kaka.

*

Zure arazoak kontuz aurrera eraman
ankak sartu nai ez ba'dituzu kakatan.

9

Pello'k Elbira'ri maitez ekiola
zabelean sortu zitzaion burruka.

Eutsi nai zion aizeari, baña nola?
Aizkinerako irtzen zitzaion putza.
Larrosa bezin gorri onela diotza:
Elbira, zure maitez larri dut biotza.
Elbira aingerutxo,
jo dezu benetakoa
gezur-suspirioa.

*

Orain arte, maitasun,
egin zaitue itsu.
Emendik aurrera, ordea,
gorra ta sudur gabea.

10

Astirik ezertarako emateke
Don Amos gertatu zan osorik
kaka-berakotan larritasunik
aundienean esteak bete.
Komunako portura eldu da baña
estutasun aretan botoirik
askatu eziñik presaka
kaka guztiak praketara.

*

Ames ederrenetako gure batela
sarri ondoratzen kai-barrenean.

11

-Induaba babarruna
indiarra baba beltza
nere amamaren ezpañetan
trumoiaren oiartzuna
arloteen orfei onena,
bete bai nere sakela
esperantzík ez duna
ikusteko bej-okela!
Egunero Don Pako agurketan
babarrun-pertzaren aurrean.
Ain zitun gustokoak
ekaitza sortzean eta
eguraldi txarretan
iru errosario osoak
errezatzen oi zitun

56

indiar eta babarrun
ez zitezen galdu
udamilletan.
Jai egunetako jakiña zan sakea
bi babarrun imi bete beteak.
Igande artan ordea
ibillalditxoa ematera
irten zuenean
berakoak eraginda bat-batean
ixilpetako lanean
lau soro zimaurtu zitun.
A zer barruko pakea!
Esteak legortzeko larri-aldiari
amaia eman nairik
artarako zeuden emaitza osoak
erabilli zitun gau aretan.
Dana alperrik, orduan zer egin?
Ipur-zuloari kortxo bat epiñi.
Baña, zas
kaken presioaz
kortxoa
aidean dijoa
eta kaketan plast
gizarajoa!

*

Diru-gosea ase eziñik
zabiltzatenok
orra or nun dezuten
giza-tentelok
Don Pako'ren atzeko
begi-itsuan
zuen etorkizunaren
ispillua.

12

Barruko estearen griñak
puzkarrez lasaitu naiez
prakak zikindu zitun kakez
Moktezumak.
Napoleon'ek egoera berean
kakaz bete zitun bere galtzak
Napoleon izan barik ere
makiñatxo batek
zikindu ditu bere prakak.

*

57

Grīña okerrari sokarik ez luzatu
putzetan asia kakatan bukatu
nai ez ba'dezu.

13

Eserita ondarretan
Epaminondas zegoan
itxas baztarrean
aidean zangoak
uiñekin jolasean.
Zapatarik buzti nai ez
t'ipurdia zion jartzen
olatuari pozetan
bein eta birritan
amar milla bidez.
Zapatak legor, baña,
mando aundiak,
beratzen ipurdia.
Aizkenerako, jakiña,
jokabidearen ordaña,
almorranak ederrak
begi itsutik ikusten
zeruetako izarrak.

*

Arrezkeroz edo
esan zaarrak dirau:
Ipurdia gorde
zapataren orde.
Eta bestela au:
bi gaitzaen artetik
txikia aukeratzea komeni.

14

Don Tomas tripazai arloteak
eltzekara gaztaña irentsi zitun
gau batean.
Euskal gaztañak, ordea,
barnean dute aizea.
Gaua pasa zun
gizarakoak puzkarka
tiro eta pun
orixkatuz izarak.

*

58

Onela zion damuz:
Egin duzu pekatu
ta ondoren dator
merezitako zigor.
Erein dituzu aizeak?
Sortu zaizu tenpestadea.

15

Don Bixente aurpegi-ximur
ta gogorra ezur
gaztearoan
kaka nolatan
egiten zun
gogoratuz
pulsoan asi zan
ipintzen arrautza
baña
indarren paltaz
kakatan plasta.

*

Ala diote esaera zaarrak:
garai-aro bakoitzak
baditu bere lan bereziak
eta bere ekintzak.

16

Joan ausartak eskatzen du biziki
puzkarrak botatzeko eskubidea.
Pellok ordea
ondorioa du atera orti:
puzkarrak bezela
kaka ere botatzeko libertadea.
Joan'ek ori ukatu diolako
zu kangreju reazonario zera
bota dio aurpegira
ipurdi-gaietan kaka
puzkarren ondorioa da-ta.

*

Olatu-aparraren
mutur-muturreko
gizaseme prestuak
pentsamentu guzientzako

59

eskatzen dezute
libertadea
eta era berean ukatzen
indarkeriaren eskubidea.
Baietz puzkarra
t'ukatu kaka?

17

Baldomero'k bere puzkarrak
bota oi zitun zarataka
ta urdetzat zeukaten danak.
Don Bernardino'k puzkarrak
bota oi zitun ixillak
orregaitik zan danentzat
giza-seme oso fiña.

*

Arrazoi Filosofo sakonak:
Mundura zoaz mundura
garrantzirik aundiena
itxurak, motel, itxurak.

18

Laterriak sortu aurretikoa da
komunera orok joan bearra
sabelak bere larri-aldian
eskatzen duen erara.
Mundu guztietako izakiak
ematen du bere abixoa
konzientzi-barrenean
tripeesteetan bezela
garbi gode dezagun anima
eta diz-diz alkondara.
Orrelako abixoari
begiak itxitzea
ez da ausarta izatea
zuergabea baizik.
Puzkartxo aul batengatik
komunera korrika joateak
badu bere akatsik,
botako dezu aizea
susko bolanderak eta
aizetxo meeak
kakarik ez ordea
ez bait dago labea beti

60

ogia egozteko beroki.
Don Matias dezu orrelakoxea
gizonik fiñetan fiñena.
Amar alditan gutxienez
jeiko zaizu gauero komunerako
ipur-zuloan aizeak agertzerako.
Baña estu -ta-larri izarditan
indar guziak egin arren
kakik ez da iñundik agertzen.

*

Geiegizkoak dituzu txarrak
kakatan txirristen da ausarta
bildurtia ikaratzen du puzkarrak
maiz gertatzen oi dana:
txikiak intxaurrak
aundiak zaratak.

19

Gizon ospetsuari gerta oi zaion bezela
joan zitzagun Don Klemente komunera.
Erditze ona espero zuelarik
onela ekin zion kanta-kantari:

“Naiz izan aberatsa
naiz izan pobria
a zer gauza ederra dan
kaka egitia...”

Baña ez alperrik.
Traba zan mokordoa
aundi lodi elkorra
ez aurrera ta ez atzera
zulotik irten ezin
labatiba guztiak alperrik.

*

Badegu esaera zaarrik:
Sustantziko arazoetan
ari fiña goruetan.

20

Bonbarda koronela
bere ustez da

61

ondoko ikutze eta zirrara. Atzerrian, Beñatek oiñak ipiñi orduko, bere burua barkarti eta bildurri sumatzen du. Errudun gizartean. Eusko-biltokiak ezagun arren, bera baztar zalea da. Ixilkorra, apartekoia. Anemengo albisterik ere usma egin bear ditu, zerbaiten jabe izate-arren. Ezagutzen zutenok, aorik ez zuala irikiko bazekiten. I Gandetako pestak, zapatuetako gaupasak, eusko billerak; utsezko jaitzat bai-zeuzkan berak. An biotzean, arazo aundi bateren pixua? Benbenetan misterioz jositako gizona? Etxezuloan beti, bere Edurnekin beti? Bekoki illun, itz bakan, irri-girorik ez? Gaixoaldi luze artan ere, iñor gutxi gixitaz, eta minbiziak suntsi zuenean ere ezagunen dolu-agur urri eta aldenduak.

Eleberriak, irakurla ikusgura ukipena ernetzen ditu. Peru, mutill egiña, aita Beñat ilda gero, aberastasun aundien jabe egiten da. Ezkontzako aukerarik izan ditu, oso egokiak ere bai. Elisabet, begiko eta oso ona. Alare, neska onen joera eta zaletasunak beste bidetik dijoazte, gizaldiaren aldeko jarduna, au da, beartsuen eta gabezikoen arteko ekintza, on-egitea.

Peruk, ordea, ariari elduta, beste eginkizun garrantzitsu bateri dagokio arduraz eta arretaz eskuartean artzea. Au da, Auritzera el, eta ordainketak gauzatzeta. Une ontan eleberria goi-maillako erantzunkizunez jazten da. Egia da, bai, ilketak eta lapurretak, diru-zalekeriz sortutako okerrak izan zirala. Kontrabandoko ibillera triste batean, bide illunean, gauzatuak. Ondorioz igesia izan zutenak, Ameriketara izkuta bearra. Orain eun urte, bizilegeak zorrotzak ziran, desberdiñak gaurko aldean. Fedea sakonago, pekatua pisuago, bildurra samiñago. Oso bestelakoa, orduko ingurumaria.

Albisu jaunak une onetan gora aundiko zer-ikusia erasten dio eleberriari. Peruk, bada, itxas-ontzian sartu Atlantik-ur aundi eta ugariak igaro bear illabete inguru, eta noizbatean Euskalerrira el, erail zuten familikoen aztarrenen billa. Azkenengoz Igone neska, ildakoen alaba bakarra. Igone, neskame dago, Donostin.

Igone neska ederra da benetan. Urtetan Peruren kidekoa da. Pakeak egiteko Auritz'ko apezak moja-etxean eratzen du billera. Peruk, belauniko aita zanak egindako oker aundia aitortzen du: ilketa, lapurreta, izenen trukea, Ameriketara igesia, an berrogei urte inguruko bizikera tristea, eriotza... Denak, negarrez entzuten dute aitortza... Peru, apaiza, Igone... antxen daude saminki, doluz, kupiberaz, negarretan blai... Alkar barka, besarkadak, laztanak... Egon-tokiz aldatu, Peruren "kotxe" ederrean, Donosti eta zenbait lekoko miresgarriak, baztar ikusgarriak, zoragarriak azter txundituz, eguna igarotzen dute. Peruk eta Igone, oso lagunak egin dira, alkarrekin itz-jardun luzeak... Azkenean maite-mintzeraño... Apaizak ere amets "xelebre" bat egin du, bi gazteok ezkonduz... Igoneren ama-ilibian, Peruk lore-xorta eskeini du... Perun erreguz, Igone eta Apaiza antola dira Ameriketara joateko eran... Azkenengoz berri aundi-aundi onen aldarriketa: Peru eta Igone eskontzera dijoaztela Ameriketara.

Alaxe gerta ere. Pozkarioz jositako ospakuntza egiztatzen da. Peru eta Igone, alkartuta, seña-emazte.

Eliz-jaietan, Elisabet "ama bitxi" izan da, pozik gaiñera. Igonek, Peruren il-obi-rako lore xorta eder bat eramane du, egun gogoangarri artan.

Azkenengoz, esatekoa da Albizu jaunak eleberri au idaztean, Goierriko eta Urolaldeko euskalkiak "bat egiten" asmatu duala, ederki asko. Lazkaon jai. Azkoitin bizi. Pentsalariak, araudia jarri zuten; "biotzak" ere badu bere araudia, euskalkiena. Eleberrian, batera datoz: bebarrua eta ezkaratzea, xestra eta burrukea, neska eta neskea, eta abar, adibidez.

JOXE A. GARATE